

Vladimir Šulentić

vladimir.sulentic@gmail.com; HR – 53000 Gospić

Pregledni članak

(primljeno 9. 12. 2024.) (prihvaćeno 25. 3. 2025.)

77.065(497.562Gospić)(091)

929-055.5 Verson

Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

FOTOGRAFSKA DJELATNOST OBITELJI VERNON U GOSPIĆU

Sažetak

Kronološkim slijedom, počevši od sedamdesetih godina 19. stoljeća, u ovome radu nastoji se prikazati razvoj fotografske djelatnosti u Gospiću kroz djelovanje brojnih fotografa, od amaterskih i putujućih do onih koji su se bavili dokumentiranjem života te onih kojima je fotografija bila profesionalno zanimanje. U nizu zvučnih fotografskih imena koja su se među prvima pojavila u Lici poput Ivana Standla ili Rudolfa Mosingera, posebno je ostalo zabilježeno prezime Verson i to ponajviše zahvaljujući njihovom dugotrajnom i neprekidnom radu. Porijeklom iz Italije, izučivši urarski zanat u Senju, Francesco Verson otisnuo se u svijet gdje je upoznao sve čari fotografskog aparata. Nakon kratkog boravka na Hvaru gdje je započeo svoj samostalni fotografski posao, oko 1893. godine doselio se i za stalno nastanio u Gospiću i „od urara Francesca postao slikar Franjo“. Nakon trideset godina aktivnog rada očev fotografski posao, kao i društvenu angažiranost nastavili su sinovi Juraj i Anton i tijekom tog vremena posao proširili i izvan granica Gospića i Like, otvorivši poslovnice u Korenici i Senju. Kroz dvije generacije Versoni su u Gospiću djelovali više od pola stoljeća i za to vrijeme načinili tisuće slikovnih zapisa gdje su objektivom uhvatili najznačajnije događaje i poznate osobe koje su posjetile Gospić, ali i bezbrojne privatne trenutke i portrete svojih sugrađana.

Ključne riječi: fotografija, Verson, slikar, Gospić, atelijer

„Mladost i ljepota prolazi,
ali naše slike ostaju.
One ne stare, one su lijepe
i mlade i nakon naše smrti“

Viktor Verson, 1. rujna 1978.

(rukopisni zapis autora na poledini jedne obiteljske fotografije upućene nećaku Tihomiru „Braci“ u Gospiću)

Uvod

U Zagrebu već od sredine 1850-ih posluju foto-atelijeri¹ doseljenika, a prvi među njima, kako su ih tada uvriježno zvali *svjetlopisac*, bio je češkog porijekla Ivan Standl (Derossi 2003: 46).² Njegovo djelovanje u Hrvatskoj nagrađivano je brojnim priznanjima, a najveći doprinos je knjiga odnosno prva hrvatska fotomonografija s 24 fotografije pod nazivom *Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Navedeno djelo nastalo je u razdoblju 1869. – 1870. godine, a među snimljenim materijalom je nekoliko fotografija s područja Like odnosno Plitvičkih Jezera, Brinja i okolice Otočca (Gržina 2018: 118). Značaj spomenute fotomonografije je u činjenici kako su ovo zasada najstariji sačuvani fotozapisi iz ličkog okružja. Upravo su ljepote slapova ličkih rijeka bile razlog drugima da se nedugo za Standlom upute prema Lici, a jedan od njih, porijeklom također Čeh, bio je i karlovački fotograf Hinko Krapek, koji je 1885. snimio i sljedeće godine izradio albume *Otočac-Švica te Slunj i Plitvička Jezera*.³ I jedan i drugi bili su nadomak, ali zasad nema spoznaja o njihovoj posjeti Gospiću, pa time ni njihovom fotografskom djelovanju u tom gradu. Izučavanjem arhivske i povijesne građe, lokalnih novina, terenskih istraživanja i razgovora s različitim kazivačima, kao i obiteljskih albuma nametnula se teza kako je prvi gospićki fotograf bio izvjesni Verson, pa je istraživanje usmjereno na spomenuto prezime. Ponajprije su pregledane i analizirane stotine fotografija, od prvih nastalih svjetlotiskom do kasnijih izrađivanih želatinskim otiskom, ali i onih objavljenih u raznim tiskanim izdanjima, najčešće novinama i časopisima. Korišteni su fundusi Ministarstva

- 1 franc. *atelier* označava radni prostor nekog umjetnika ili obrtnika koji se bavi zanimanjem srodnom umjetnosti. (op.a.)
- 2 Izraz *svjetlopis* prvi put je službeno zabilježen u Parčičevom rječniku iz 1877. godine gdje piše: „[...] svjetlopis za tal. fotografia, dakle nazivi za novovjeke izume [...]“.
- 3 KRAPEK, Hinko. Hrvatski biografski leksikon (1983. – 2024.), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/krapek-hinko> (pristupljeno 12. 3. 2025.)

kulture i medija, Instituta za etnologiju i folkloristiku, Hrvatskog školskog muzeja, Državnog arhiva u Gospiću, Muzeja Like, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Muzeja za umjetnost i obrt, Gradskog muzeja u Senju, Gradskog muzeja Nova Gradiška te oni sačuvani unutar privatnih kućnih zbirki. Pregledani fotografski materijali prikazuju raznorazne javne društvene događaje poput zborova, sletova, manifestacija, izložbi, političkih skupova, posjeta visokih dužnosnika, ali i osobne portrete, bilo one pojedinačne ili grupne, građanska društva, plesne grupe, glazbene sastave i ostale. Vernonove fotografije su u svakoj privatnoj prilici nastojale bilježiti vesele trenutke kućnih zabava, proslava, izleta, vjenčanja, prvih priče-
sti, ali ponekad su bile svjedokom i tužnih ispraćaja članova obitelji i sugrađana. U širokom opusu pronađe se i poneka koja prikazuje ljetna kupanja na Novčici, ali i one na kojima prevladava bjelina velikih ličkih snjegova. Iz svega je jasno kako je fotografska obitelj Vernon u svojem poslu bila izrazito angažirana i neumorna te je, uz nedavno pronađene vrijedne fotografije Rubčića i Salaja, ostavština Vernonovih od neprocjenjive važnosti za upotpunjavanje brojnih spoznaja iz gospićke prošlosti.

Korijeni Vernonovih u Italiji

Među nekolicinom spomenutih fotografa, koji su djelovali u Gospiću tijekom 1930-ih, autorica Došen se u svojem tekstu dotakla i Versona, no spomen njegova imena seže puno ranije od međuraća, što je dobrim dijelom i povod ovom radu.⁴ Dosadašnje poznavanje povijesti obitelji Vernon u Gospiću bilo je vrlo ograničeno, isticala se samo činjenica kako je glava obitelji bio Franjo Vernon, koji je u Gospiću otvorio fotografski atelijer.⁵ Budući je cilj rada rasvijetliti dolazak i djelovanje Versona u Gospić, nastojala se istražiti provenijencija njihove obitelji prije dolaska u Liku, čime je fokus usmjeren na Italiju u drugoj polovini 19. stoljeća. Kroz višegodišnja istraživanja obiteljskog porijekla gospićkih obrtnika stranaca, zamijećeno je da su u ličko središte mnogi od njih pristizali preko Senja, bilo da su tamo već djelovali ili im je Senj bio samo usputna luka. I u slučaju Versona, spominju se podatci o Franjinom fotografskom djelovanju u Senju krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća odnosno prije dolaska u Gospić, kao i o rodbinskoj povezanosti sa senjskom obitelji Vrhovac (Nekić 2005: 115–

4 Za više detalja vidi DOŠEN, ANTONIA. 2019. Vizualno čitanje Gospića i Like u ilustriranom tjedniku *Svijet* (1926. – 1936.). *MemorabiLike*, god. 2., br. 1., Gospić, 2019., 59–82.

5 Verzon Tomislav. Usmeno kazivanje. 22. 7. 2024. Tomislav je unuk Franje, sin Antuna „Antića“, rođen je 1942. godine u Gospiću gdje živi i danas.

125).⁶ Zahvaljujući crkvenim zapisima, rodni podatci potvrdili su Franjino talijansko porijeklo dok je usporedba godine rođenja 1860. i njegove značajne uloge u obrtničkom okruženju u Senju početkom 1870-ih (Kolar Dimitrijević 2002: 156), navodila na drugi smjer. Realno sagledavajući, bilo je nemoguće da neki mladić i usto stranac bude punopravan član senjskog obrtništva. Ovaj zaključak otvorio je put prema istraživanju njegovog porijekla izvan hrvatskih krajeva.⁷ Iz istih crkvenih dokumenata saznaje se kako su mu otac, također Franjo, u izvornom talijanskom obliku Francesco, po zanimanju urar, a majka Vincenza rođ. Scandella, oboje stanovnici Trsta. U tzv. shematskim vodičima za grad Trst u kojima su pobrojani svi pravni subjekti i razvrstani prema zanimanju i adresi poslovanja, ime Francesca Versona pojavljuje se neprekidno kroz razdoblje od gotovo dva desetljeća sve do 1870. godine pod rubrikom „orologiaio“ što u prijevodu s talijanskog znači *urar*. Tijekom vremena radnja je poslovala na dvije lokacije, a najdulje u strogom središtu odnosno frekventnom trgu San Giovanni u zgradi na kućnom broju 6.⁸ Francesco i Vincenza imali su još jednog sina, Antonia, za kojeg se iz podataka o vjenčanju saznaje kako je rođen 1863. godine u Trstu gdje je živio i radio. Nekoliko godina kasnije Francesco, sada u domaćoj inačici Franjo⁹ nalazi se u Senju kao jedan od „nutarnjih“ članova novoosnovane trgovačko-obrtničke komore.¹⁰ Pod pojmom unutarnjeg člana podrazumijevali su se oni koji su birani u gradu Senju, a podatak da ih je ispred

6 Podatci su svojedobno prikupljeni od Senjanina Antuna Vrhovca, koji je preminuo 2008., stoga su iznova provjereni s njegovim mladim bratom Eduardom „Edom“ u razgovoru vođenim 19. 8. 2024. Zbog pozne dobi i lošeg psihofizičkog zdravlja kazivača nisu se dobili konkretni odgovori. Uvidom u crkvene matične knjige župe Senj vidljivo je kako je Antunov i Eduardov djed bio Milan, rođen oko 1879. kao „nezakonit“ bez navedenog imena oca, a prezime je dobio po majci što ostavlja mogućnost rodbinske povezanosti s Versonima. Iako točno ne zna po kojem svojstvu, krvnu vezu sa senjskom obitelji Vrhovac potvrdio mi je i drugi kazivač Tomislav Verzon u Gospiću tijekom intervjua 22. 7. 2024.

7 Franjo je rođen 1859. ili 1860. godine, ali točnu godinu s potpunom sigurnošću zasad nije moguće utvrditi budući da postoji nesklad između natpisa na spomeniku, zapisa u Matičnoj knjizi vjenčanih kao i Matičnoj knjizi umrlih Župe Gospić. Jedino se svuda slažu podatci da je rođen u Trstu. Biskupijski arhiv u Italiji ne sadrži tražene podatke, već ih čuva tršćanski Matični ured koji nije dao nikakve povratne informacije na postavljene upit.

8 *Almanacco guida schematica di Trieste*. 1840. Trst, 173. Godišnjaci su izlazili kontinuirano od sredine 19. stoljeća.

9 U daljnjem tekstu Francesco se spominje kao Franjo stariji, a njegov sin kao Franjo mlađi ili samo Franjo.

10 (-). Torbica. Izabrani članovi trgovačko-obrt. Komore. Dvadeset-godišnjica. *Radiša*, br. 16., 17. travnja 1875., 127–128.

*Slika 1. Franjo s aparatom koji je osobno izradio
(fotografija iz obiteljskog albuma)*

obrtnog dijela birano šesnaest govori u prilog tome kako je Franjo bio ugledan član društva. Izbor u najznačajniju ekonomsku ustanovu osnažuje činjenica da je u to vrijeme u Senju bilo više od stotinu raznoraznih obrtnika. Treba spomenuti da na ovome detaljnom popisu senjskih trgovaca nema ni jednog fotografa, već dva urara, pa i to potvrđuje kako se, kao prethodno u Italiji i u Senju, bavio isključivo urarstvom. Uvjet za komorsko članstvo bio je neprekidni rad obrtnika u trajanju od najmanje tri godine na području Senja, čime se može zaključiti da je Franjo stariji iz Trsta u Senj prispio između 1870. i 1872. godine. Ovo je bilo povoljno razdoblje za dolazak stranih obrtnika budući je odlučeno “[...] da se izmed ostalih djelova krajine iz vojne uprave izluči i grad Senj, koj se ima de ustrojiti kao kraljevski slobodni i slobodno lučki grad.” (Magdić 1877: 160). Jedini preostali pronađeni spomen o Franji starijem je onaj o njegovoj smrti u Senju 15. svibnja 1888. iz kojeg je vidljivo da je u tom trenutku imao 69 godina, a kao uzrok smrti naveden je emfizem pluća. Rubrika s imenom bračnog druga u crkvenom zapisu ostala je upražnjena, što sugerira na vjerojatnost da su supružnici živjeli razdvojeno.¹¹ Ovo zasad ostaje nedovoljno istražena informacija, ali ostavlja mogućnost različitih tumačenja budući da je supruga Vincenza u nekoliko navrata tijekom 1860-ih i još krajem 1870-ih zabilježena kao vlasnica dviju nekretnina u Trstu.¹²

Od urara do fotografa

Prvi službeni spomen Franje mlađeg u Gospiću navodi se prilikom njegova vjenčanja 22. studenog 1885. s devet godina mlađom djevojkom Josipom, u obitelji zvanom „Pepica“, rođenom Kolačević. Budući je po zanimanju bio urar poput oca, za pretpostaviti je da je iz Trsta još kao dječak došao u Senj gdje je uz oca izučio zanat. Da je tome tako svjedoči i senjski govor kojeg je zadržao do kraja života i po kojem je bio simpatičan Gospićanima. Temeljem usmenog kazivanja članova obitelji i ponekog pisanog traga, Franjo je plovio na brodu, ali koliko

11 Matična knjiga umrlih župe Senj 1859. – 1889., godina 1888., redni broj 45. (mrežno izdanje <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99X-1HS8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6B47-Y134&action=view&cc=2040054&lang=en> (pristupljeno 20. 11. 2024.))

12 Vodiči su izlazili svakih nekoliko godina u drugoj polovini 19. stoljeća, a izvorni naziv im je *Nuova guida topografica della citta e suburbio di Trieste*. U njima su, između ostalog, popisani svi stambeni objekti u gradskom i prigradskom dijelu Trsta te njihovi vlasnici. (op.a.)

dugo, ostaje nepoznato.¹³ Moglo bi to biti i do punih pet godina jer upravo toliko je prošlo od vjenčanja do rođenja njihovog prvog djeteta, kćeri Zore na otoku Hvaru 1891. godine.¹⁴ O vremenu provedenom na Hvaru nema detaljnijih zapisa osim da su boravili u Jelsi i bili u prijateljskim odnosima s obitelji Asiće te su se tamo zadržali najmanje do proljeća 1892. godine o čemu svjedoči fotografija na kojoj majka Josipa drži kćerkicu u naručju dok uz njih stoji djetetova kuma.¹⁵ Vrijednost ovog fotografskog zapisa je u signaturi na prednjoj strani odnosno reklami gdje je navedeno *F. Verson Dalmacia*. Iako je nepoznato bavili se u to vrijeme zanatom za koji se obučavao tj. urarstvom, sa sigurnošću se zna da se Franjo mlađi profesionalno počeo baviti fotografijom. Kako bi poslovao u svom atelijeru morao je imati i opremu za rad, a u obiteljskom sjećanju je zabilježeno kako je u jednom od svojih prekomorskih putovanja posjetio Englesku i nabavio, za ono vrijeme, prestižan fotografski pribor. Radilo se o 10 × 8 *inča* pravolinijskom objektivu, jednog od najpoznatijih proizvođača, londonskog Dallmeyera, a koji je prema uputstvima o upotrebi bio namijenjen kao univerzalan odnosno za sve vrste fotografiranja na otvorenom prostoru kao i za portretnu fotografiju.¹⁶ Kod potomaka obitelji Verson otkrivena je reprodukcija fotografije na kojoj Franjo pozira sa svojim aparatom, na poledini koje je sin Viktor zapisao „...to je taj isti objektiv kojeg ja posjedujem, aparat je napravio sam otac...“. Ovome svakako treba dodati da je na fotografiji jasno vidljivo kako Franjo u desnoj ruci drži dodatni objektiv kraćih dimenzija, koji je, uspoređujući njegov izgled s Dallmeyerovim katalogom služio za širokokutno snimanje, pa se može zaključiti da je Franjo bio izvrsno opremljen odnosno bio je u mogućnosti snimiti praktički svaku vrstu fotografije.

Nakon kratkotrajnog boravka na Hvaru, Franjo mlađi se s obitelji, po prilici, 1893. godine nastanio u Gospiću. Godine 1892. izvršen je poznati popis djelatnih obrtnika, prema kojem ih je u Gospiću tada bilo ukupno 139, ali među njima još

13 Zanimljivi detalji odnosno presjek najznačajnijih događaja iz Franjinog života objavljeni su 1981. godine u knjizi *Sudbina u ruci*, autora Tite Bilopavlovića, koje je dobio intervjuom odrađenim nekoliko godina prije toga s Franjinim sinom Viktorom, također poznatim fotografom u Novoj Gradišci.

14 HR-DAST-719. Zbirka matičnih knjiga. MKR Stari Grad (1888. – 1897.), str. 65., upis. br. 58.

15 Marija Asiće r. Lukinović iz Starog Grada na Hvaru bila je supruga carinika Mihe Asiće, koji je porijeklom iz Ličkog Novog kod Gospića, pa su zasigurno „lički“ korijeni razlog međusobnoj povezanosti ovih dviju obitelji. Marija je kumovala na krštenju kćeri Zore.

16 Detaljno izlaganje o ovoj fotografskoj opremi je iznio Thomas Dallmeyer, sin i nasljednik kompanije, u novinama *Photographic news*, vol. XXX, no. 1467, 15. listopada 1886., 668–669.

Slika 2. Supružnici Franjo i Josipa oko 1905. (Institut za etnologiju i folkloristiku, IEF razgl. 868)

Slika 3. Kuća Versionovih početkom 1920-ih (isječak fotografije Gospić, Hrvatski školski muzej, HŠM-49493)

uvijek nema Franjinog imena.¹⁷ U prilog dolasku 1893. godine svjedoči podatak iz prosinca te godine kada im se rodila druga kćer kojoj su nadjenuli ime Danica.¹⁸ Osim Franje sa stalnom gospićkom adresom, zahvaljujući revolucionarnosti i posljedično popularnosti fotografije odnosno povećanja broja konzumenata, posljednjih godina pretprošlog stoljeća ličko su središte kao slobodni umjetnici sve više počeli povremeno obilaziti putujući fotografi. Način njihova rada bio je da se pojave u mjestu, odsjednuvši najčešće u nekom od svratišta gdje bi uspostavili privremeni atelijer u kojem bi proveli određeno vrijeme i otišli dalje. Njihov dolazak, a ujedno i reklama kao poziv na fotografiranje redovito su objavljivali lokalni listovi koji su u to vrijeme izlazili u Gospiću. Među imenima koja se spominju su Dragutin Žagar, Milan Prodanović, Rudolf Mosinger, a svakako valja izdvojiti ime Mavre Weinberga, poznatog zagrebačkog fotografa, koji se oglašava „[...] ovo je četvrti put, što dolazim u Liku, te su se mnogi uvjerali o vrstnoći moje radnje [...]“¹⁹

17 Radi se o „Adresovniku ugarskih obrtnika i trgovaca“ (mrežno izdanje) https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s (pristupljeno 10. listopada 2017.)

18 HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKR župe Gospić 1878. – 1942. – parica. Kroz sljedećih šesnaest godina Franjo i Josipa dobili su još osmero djece, sedam muških i jedno žensko dijete o kojima će biti riječi u daljnjem tekstu.

19 Oglas u novinama *Hrvat*, br. 61. 14. kolovoza 1905., 4. Spomenuti Mosinger autor je i brojnih fotografija koje su imale poledinu tiskanu kao poštanske dopisnice, pa su ukupno gledano ustvari bile razglednice s privatnim motivima. (op.a.)

Prema sačuvanim materijalima može se zaključiti da su najtraženije bile portretne fotografije, popularno zvane „kartonke“ o čemu će biti riječi kasnije. Upravo je Mosinger autor jedne takve koja prikazuje par Verson, što svjedoči tome da je i Franjo ponekad znao stati pred objektiv svojih kolega.

Tih je godina i Verson svojim aparatom nastojao fotografirati svaki važniji događaj i okupljanje, pa je tako zabilježeno da je 1904. godine, povodom posvete barjaka društva „Hrvat“ u Gospiću gostovalo pjevačko društvo „Sljeme“ iz Šestina, a Franjo je na kraju trodnevne svečanosti ovjekovječio sve sudionike zajedničkom fotografijom.²⁰ O lokaciji na kojoj je Franjo u počecima imao svoj fotografski atelijer, te gdje su stanovali po dolasku u Gospić zasad nema pronađenih pisanih tragova već se može samo nagađati. Iz višegodišnjeg iskustva autora teksta kao i velikog broja usmenih kazivanja starijih Gospićana, na spomen prezimena Verson svatko bi odmah spomenuo kuću u današnjoj Mlinarskoj ulici, nasuprot Murković mlina o čijem se graditelju kao i vremenu gradnje zna vrlo malo. Pretpostavka je da povezanost ove kuće i obitelji Verson seže od samih početaka i njihova dolaska u Gospić, ali samo u svojstvu podstanarstva o čemu svjedoči i crkveni popis vjernika župe Gospić iz 1910.²¹ Sukladno propisima Katoličke crkve, periodično su vođeni popisi župljana prema kućanstvima, pa se tako u popisu iz 1910. kućni broj 225 navodi kao prazan, a Versoni se ne nalazi ni pod kojim drugim kućnim brojem. Navedeni kućni broj ostao je upražnjen iz razloga što su u vrijeme evidencije vlasnici kuće bili Dimići, koji su pravoslavne vjeroispovijesti, te prema tome kriteriju nisu bili obuhvaćeni popisom. Dokument koji potvrđuje da Versoni u Gospiću dugo nisu imali kuće u svojem vlasništvu je *Plemenski rječnik ličko-krbavske županije* iz 1915. godine u kojem su, bez razlike na vjeroispovijest popisana sva prezimena i razdijeljena po kućama za svako mjesto na navedenom području.²² Da su Versoni smješteni u kući u Mlinarskoj prvi put se saznaje kroz oglase iz sredine 1920. godine u kojima se oglašavaju „slikar“ Franjo i njegova kćerka Danica. U prvome Franjo Verson poziva mušterije u svoju fotografsku radnju u kući kod mlina dok u

20 Odlazak gostiju. *Hrvat*, br. 19., 3. rujan 1904., 2.

21 Status duša (lat. *status animarum*) Gospić II, 1910.

22 U ovome dokumentu nema navedenog prezimena Verson, a razlog tome je način sastavljanja, koji je autor detaljno obrazložio riječima „[...] pri tom sam uzeo za princip, da vodim računa samo o onim porodicama, koje imaju svoje posjede i kuće u ovoj županiji, te u njoj zaista stalno borave. Činovnike, trgovce, obrtnike i druge, koji nemaju ovdje posjeda ni kuće, nisam uzeo u obzir, jer bez toga nema dovoljno kriterija, da se njihov boravak u ovoj županiji označi kao stalan [...]“

Franjo Verson
slikar,
GOSPIĆ
kod Like kraj mlina, preporučuje
svoju slikarsku radnju buduće je
dobio dobrog i vještog pomoćnika.
Isti je vješt povećanju malih slika
u velike.
Cijene stalne. Podvorka brza i solidna.

POZOR!
Uveličavanje
S L I K A
u svim
veličinama i
bojama
kao i
S L I K A N J E
obavlja svaki dan.
fotograf
V E R S O N.
Cijene umjerene! — Slike za
PUTNICE zgotovljuju se za 1/4 s.

Slika 4. Oglasi iz lokalne periodike (Ličke novine br. 14. od 3. lipnja 1920. i Narodno jedinstvo br. 26. od 31. srpnja 1924., str. 4.)

drugome kćerka, u međuvremenu udata Paulić, isto tako reklamira svoj modni salon za izradu šešira u svojoj rodnoj kući. Navedeno prezime Danica je nosila unatrag nekoliko godina od udaje za fotografa Šandora Paulića, porijeklom iz Cetingrada, koji je u Gospiću preminuo 1918. godine. Obzirom na to da je iste struke, moguće je da je pokojni Šandor radio s njenim ocem, ali o tome nema sigurnog izvora. Ovdje nakratko treba podsjetiti kako je Franjo Verson, poput svojeg oca po službenom zanimanju bio urar, što se i bilježi u svim evidencijama o njemu, no o njegovom urarskom djelovanju u Gospiću nema zapisa. Iz istraživanja obrtnika u Gospiću i iščitavanja lokalnih novina vidljivo je da su u gradu u razdoblju do Drugog svjetskog rata svoje dugogodišnje radnje vodili brojni drugi urari, od Knotta, Schmida, Vukšinića do Hoffmana, što sugerira da je upravo jaka konkurencija bila razlog Franjinog nebavljenja njegovim prvim zanatom.

Već je rečeno kako su Franjo i Josipa imali brojnu djecu, točnije njih deset. Ženska djeca su se udavala izvan Gospića, a Franjo je na većinu sinova prenosio fotografsko znanje.²³ Četvorica su krenula očevim stopama, a prvi od njih

23 Osim djece spominjane u tekstu, ostala Franjina i Josipina djeca nisu tema ovog rada iz razloga što u odrasloj dobi nisu imali izravan dodir s fotografskom djelatnošću u Gospiću ili su umrli kao mali.

bio je Dragutin, u obitelji prozvan „Karlo“, rođen 1899. godine. Nakon što je uz oca stekao osnovne fotografske vještine, zaputio se „u svijet“ i radio kao fotograf u Bosanskoj Gradišci. U najboljim godinama obolio je od sušice i 1929. godine preminuo te je sahranjen na groblju u Brestovčini, a njegov najmlađi brat Viktor nastavio je tamo gdje je Karlo stao.²⁴ Slijedom odlazaka, u Gospiću su uz roditelje drugu polovinu 1920-ih godina dočekali samo Juraj i Antić, pomalo preuzimajući očevu radnju, prvi kao voditelj obiteljskog fotografskog posla i Antić, kao njegov pomoćnik. Juraj je rođen 1904. godine kao sedmo dijete u velikoj obitelji i u Gospiću su ga svi poznavali kao Đuka, inačici pravog imena dok je Antić bio tri godine mlađi. Za razliku od ostale braće koja su se bavila isključivo fotografijom, jedino se Antić svojevremeno dodatno usavršavao za urara u majstorskoj radnji u Vojvodini.

Fotografija prije svega

Zahvaljujući fotografijama iz raznih domena javnog života Versoni su imali puno posla, a prema oglasima osim portretnih fotografiranja u atelijeru ili izvan njega, vršili su fotografiranje na zahtjev nakladnika za izradu razglednica, uvećavanje postojećih manjih slika u veće, ekspresno fotografiranje za dokumente i dr.²⁵ Upravo zahvaljujući njihovom predanom radu sačuvani su slikovni zapisi o svim značajnim javnim događajima i manifestacijama koje su se tih godina odigravale u Gospiću. Među najznačajnije serije fotografija koje su Versoni zabilježili pripadaju 4. slet Riječke sokolske župe održan 1923. godine, svečanost povodom dovoza novih zvona za rimokatoličku crkvu 1926. godine, velebni politički skup koalicije SDK iz 1928. godine, dolazak kralja Aleksandra 1933. kao i brojne druge zanimljivosti poput izložbi, sajмова, maskenbala, građevinskih radova ili nekoliko motiva iz veljače 1929. godine na kojima je najuže središte Gospića prekriveno najvećim zabilježenim snijegom u povijesti. Znatan dio ovog opusa upravo je objavljen u ilustriranom časopisu *Svijet* za koji su Versoni radili kao redoviti fotodopisnici,

24 Viktor je svoje fotografsko znanje usavršavao u Zagrebu i kasnije radio u Bosanskoj Gradišci, koju je spominjao u kontekstu da ga je tamo „[...] dovela obiteljska tragedija [...]“. Planirao je napustiti tadašnju državu i otići u Italiju, ali je na kraju ostao raditi u bratovom atelijeru. Kasnije je preselio u Novu Gradišku i imao svoj poznati fotostudio gotovo pedeset godina, a uz to je bio sakupljač stare fotografske opreme o kojoj se nakon njegove smrti 1987. godine ne zna gotovo ništa.

25 Oglas u *Narodno jedinstvo* br. 26., 31. srpnja 1924., 4.

o čemu je opširno pisala Došen kako je bilo riječi na početku ovog teksta. Pored angažmana izvan lokalnog područja, bili su suradnici i *Ličkog kalendara*, koji je bio godišnjak Društva Ličana u Zagrebu.²⁶ Uz Versona, kao suradnik *Svijeta* iz Gospića povremeno se javljao i Ivan Rubčić, amaterski fotograf, po struci profesor. Rubčić je snimio veliki broj fotografija s temom veduta Gospića uz neki poseban, topli pristup, pa Došen u svojem članku s pravom navodi kako njegov rad „[...] vrlo vješto balansira između umjetničke i dokumentarne fotografije“. Za ovaj rad, najznačajniji Rubčićev slikovni zapis zasigurno je onaj od 23. srpnja 1933. u središtu Gospića, prilikom posjete kralja Aleksandra.²⁷ Naime, fotografija je nastala ispred zgrade današnjeg muzeja, uz slavluk postavljen u čast kralju, a na njoj Đuka Verson namješta svoj fotografski aparat. Analizom se može zaključiti da se radi o putnoj kameri, koja se radi lakšeg i sigurnog prijenosa sklappala u drveno kućište. Zbog platnenog sjenila koje većim dijelom prekriva kameru, proizvođača i model je vrlo teško odrediti, ali se zasigurno radilo o modelu tipičnom za 1920e godine. Za primijetiti je kako je Đuka u službenoj odori orkestra vatrogasnog društva iz čega se zaključuje da je taj dan na svečanosti nastupao i s limenom glazbom.²⁸ Iste te godine, nekoliko dana prije Božića u starosti od 74 godine preminuo je Franjo Verson stariji.

Nekoliko godina kasnije, Franjini muški nasljednici s adresom u Gospiću stupili su u bračne veze, a to je sugestivnan trenutak iz razloga što razjašnjava nedoumice oko oblika prezimena Verson i Verzon, inačice koje članovi obitelji danas koriste. Iz crkvenih matičnih knjiga saznaje se kako je i Antića i Đuku vjenčao tadašnji gospićki župnik Polić i u zapisu je kod obojice naveo da im je otac Franjo Verzon, a ovaj oblik upotrijebio je i u slučaju mladoženje Đuke. U sljedećim godinama isti župnik će na isti način tj. u obliku Verzon nastaviti zapisivati i njihovu

26 Izlazio u razdoblju od 1933. do 1942. godine, uređivao ga prof. Ivan Š. Brkić, donosio priloge iz ličke prošlosti, agronomije, poljoprivrede, zdravlja, turizma, planinarstva, biografije poznatih Ličana i ostalo. (op.a.)

27 Rubčićevu građu muzeološki je obradila i objelodanila u izložbi „Motivi zavičaja“ donedavna muzejska savjetnica Hrvatskog školskog muzeja, a sada umirovljenica gđa Elizabeta Serdar.

28 Đuka je bio aktivni član mjesnog odbora gospićke podružnice Saveza hrvatskih obrtnika, koji su organizirali skupštine, provodili ankete i održavali sastanke s ciljem unaprjeđenja obrtničke djelatnosti u Gospiću općenito (Vučinović 1933: 162). Uz obrtnički savez, djelovao je u radu Hrvatskog Radiša, od 1932. godine bio je član upravnog odbora nogometnog kluba „Građanski“ (JURJEVIĆ, DAVID JOSIP. 1934. Športski život Ličana. // *Lički kalendar* 1934. Zagreb, 173).

Slika 5. Juraj „Đuka“ Verson u Gospiću 1933. (Posjet kralja Aleksandra I. Karađorđevića Gospiću, Hrvatski školski muzej, HŠM-49682)

djecu.²⁹ Tijekom tog razdoblja, točnije početkom 1936. godine, Đuka je stekao vlasništvo nad kućom u kojoj su godinama živjeli i vodili posao.³⁰ Danas je unutarnji raspored kuće ostao identičan onome kakav je bio i prije Drugog svjetskog rata, a funkcionirao je na način da su u prizemlju bili hodnik, kuhinja, dnevni boravak, sanitarni čvor i u jednoj većoj prostoriji fotografski atelijer dok su na katu bile sobe za spavanje. U privatni dio se ulazilo kroz vrata na istočnoj strani kuće, pa nadalje iz hodnika stepeništem na kat ili u ostale prostorije u prizemlju, uključujući i fotografsku radnju. Službeni ulaz u radnju tj. ulaz za mušterije bio je ispod balature odnosno od strane prema rijeci Novčici, iznad kojeg je stajala reklamna tabla.³¹

-
- 29 Većina potomaka dosad je smatrala da je do promjene došlo nakon Drugog svjetskog rata, ali je evidentno da je to bilo prije. Danas oblik Verzon nose obitelji koji su potomci Đuke i Antića i žive u Gospiću i u Puli, dok su potomci svih onih drugih koji su odselili izvan Like ili u inozemstvo zadržali izvorni oblik prezimena Verson. (op.a.)
- 30 Iz povijesnog gruntnog izvotka saznajemo da ju je kupio od obitelji Pejnović, Dimićevih nasljednika, za cijenu od tadašnjih 40.000 jugoslavenskih dinara.
- 31 Tabla je dugo godina ležala na tavanu obiteljske kuće, ali pošto je bila drvena s vremenom je propala. Potomci se sjećaju da je na bijeloj podlozi crvenim slovima bilo ispisano prezime *Verson* i još neki popratni tekst kojeg ne pamtje.

Slika 6. Fanfara hrvatskog sokola 1927. – prvi s lijeva sjedi Đuka Verson, iza njega stoji brat Antić (Muzej Like Gospić)

Zasnovavši svoje obitelji, putevi braće Verson se razdvajaju, Antić sa suprugom i prvorodenim sinom Jurajem napušta Gospić i seli u Korenicu te tamo pokreće svoju vlastitu fotografsku radnju, a uz to je bio i zastupnik „Singer“ šivaćih strojeva za to područje. Uz urarski i fotografski posao u jednom od većih ličkih mjesta, pretpostavlja se da je povod Antićevog odlaska iz Gospića upravo otvaranje mogućnosti zastupništva „Singera“ u čemu je vidio dobru poslovnu priliku. Nedugo zatim i Đuka proširuje svoju djelatnost izvan Like i otvara radnju u Senju, moguće iz razloga što je tamošnji dugogodišnji fotograf Kratochvil preminuo, od kojeg je zakupio atelijer (Nekić 2005: 120–122). Senjska „poslovnica“ već je sljedeće godine prestala s radom, te se iz ovog razdoblja zasad zna za mali broj sačuvanih fotografija koje su potvrda aktivnog djelovanja Versona u Primorju. Za razliku od Senja, priča s „ispostavom“ u Korenici pretvorila se u višegodišnje poslovanje o čemu svjedoče i osobni podatci Antićeve djece kojih je dvoje rođeno u novoj sredini.³²

32 Verzon Tomislav. Usmeno kazivanje, 22. 7. 2024. Između ostalog, Tomislav je naveo kako je njegova majka pričala da je dijelom sudjelovala u izradi fotografija budući je imala bolji vid od supruge te je vršila pripomoć kod osvjetljavanja staklenih pločica. Početkom Drugog svjetskog rata obitelj je napustila Korenicu i nastanila se u Gospiću gdje se 1942. rodio najmlađi sin Tomislav.

Posljednje godine

Iz razdoblja Drugog svjetskog rata uspjelo se pronaći izrazito malu količinu fotografskog materijala od kojih se dvije mogu pripisati atelijeru Verson i to zahvaljujući suhom žigu kojim su označene i uz to je na poleđini jedne navedena godina nastanka 1943. Za fotografiju koja je otisnuta u sklopu jednog znanstvenog rada, autor navodi da su je „[...] snimila braća Ante i Đuro Verson u Gospiću 13. veljače 1944.“ (Grbelja 2002: 240)³³ što je potvrda aktivne fotografske djelatnosti Versona. Budući se dodatna građa nije pronašla, pitanje u kojoj su mjeri i s kolikim angažmanom radili zasad ostaje bez odgovora.

Ratne godine i poraće zasigurno su jedno od najtragičnijih i najtraumatičnijih razdoblja hrvatske i svjetske povijesti, o kojima ni nakon sedamdeset godina nema sporazumnog mišljenja relevantnih znanstvenika, te se ovim razdobljem u radu zaključuje fotografski put obitelji Verson. Obojica braće su svoj životni put završila tragično u prvim mirnodopskim danima 1945. godine, najprije Đuka, kojeg je, prema priči potomaka, u gospićkoj okolici točnije na području Smiljana napalo više nepoznatih osoba, opljačkalo i usmrtilo.³⁴ Za razliku od Đuke, brat Antić bio je među onim Gospićanima koji su privedeni u zatvor u kojem je proveo šest tjedana nakon čega je osuđen na smrtnu kaznu.³⁵ Tijekom travnja 1945. godine nova vlast je sastavila *Plan okružnog NOO za Liku o preuzimanju vlasti u Gospiću* kojim su definirani koraci vezani za sva pitanja iz područja industrije i obrta u smislu što bržeg osposobljavanja pogona i nastavka rada. U njemu su popisane sve obrtničke radnje, neke detaljnije, a neke manje detaljno, te su navedeni njihovi prijašnji vlasnik, lokacija i ime novog povjerenika odnosno upravitelja (Zatezalo 1978: 464–467). Među njima nema Versonove fotografske radnje, a stvarni razlog tomu ostaje nepoznat, te se jedino nameće pomisao da u tom trenutku nije bilo stručne osobe koja bi mogla preuzeti ovu vrstu djelatnosti. Prema obiteljskoj memoriji, stvari iz kuće, kao i fotografije

33 U radu je objavljena fotografija nastala povodom jednog vjenčanja djevojke Anke Zdunić iz sela Žabice pokraj Gospića i Vinka Cibića, pravnika porijeklom iz Praputnjaka, koji je u Gospiću obnašao dužnost sudca ustaškog prijekog suda, a godine 1945. je zajedno s još tri sugrađanina pogubljen u selu Kaniža (*Vila Velebita*, br. 48–56., 1997.).

34 U *Ličko-senjskom kalendaru 2005.* na str. 122. autor navodi kako je Đuka tragično stradao dana 4. travnja 1945. godine, dok u Matičnoj knjizi krštenih Župe Gospić za godinu 1904., uz ime Juraja Versona u rubrici Opaska stoji zapisano „5. IV. 1945. g. u Smiljanskom Polju“, pa se datum iz ovog drugog izvora može smatrati vjerodostojnijim.

35 HR-DAGS 221 – Vojni sud Komande ličkog područja. Spisak zatvorenika – god. 1945., redni broj 347. Prema ovom dokumentu smrtna kazna izvršena je dana 17. lipnja 1945.

i fotografska oprema iz atelijera su u najvećoj mjeri raznesene odnosno pokradene. Ono što se točno zna je da je dio opreme od kraja 1946. godine koristio novopridošli fotograf u mjestu, Radivoj Pešić. Prema osobnim spisima, Pešić je fotografski zanat izučavao od 1937. do 1944. godine kada je mobiliziran u partizansku vojsku gdje je obavljao zadatke ratnog fotoreportera.³⁶ Iz potvrde *Obrtnog zbora* u Gospiću izdane 5. kolovoza 1947., koja se čuva unutar spomenute arhivske građe saznaje se da je „[...] Pešić Radivoj poslovođa radnje Verzon, zanimanje fotograf [...]“ podnio svu traženu dokumentaciju i podmirio troškove, a sve „[...] u svrhu izdanja obrtnice [...]“ čime je Vernonov atelijer službeno dobio novog vlasnika.

O personalizaciji Vernonovih fotografija

Od samih početaka fotografiji su svoje zapise nastojali nekako obilježiti, uglavnom svojim prezimenom i mjestom djelovanja čime su uradcima davali autentičnost i personalizaciju. Ovakvim načinom označavanja odlikuju se tzv. „kartonke“, koje su se izrađivale u razdoblju od kraja 19. stoljeća pa do otprilike sljedeća tri desetljeća. Spomenuta vrsta fotografije ime je nosila zbog lijepljenja izrađene slike na karton jer su se tako znatno poboljšavala njezina mehanička svojstva što je imalo za svrhu čuvanje od savijanja. Površina kartona bila je nešto veća od same slike, pogotovo u donjem dijelu, pa je time prilijepljena slika na određeni način dobivala paspartu. U donjem, širem dijelu okvira najčešće su bili otisnuti podatci o autoru tj. atelijeru i mjesto nastanka, a poledina je bila dodatno ukrašena nekim umjetničkim dekorom, što je u konačnici bio zaštitni, prepoznatljivi znak atelijera. Sve ovo imalo je i reklamni značaj. Nakon Prvog svjetskog rata fotografije zauzimaju cijelu površinu papira, a osobni podatci o atelijeru ili autoru sele se na poledinu, ali ne više kao tisak već se fotografi koriste štambiljem manjih dimenzija kako bi ostalo prostora za eventualni opis onoga što je fotografija prikazivala. Štambilj je sadržavao naziv fotografske radnje i njezino djelatno mjesto. Od prvog do posljednjeg dana djelovanja, sve ove oznake koristili su i Vernoni, a fotografija u nastavku donosi obrojčani vizualni pregled s detaljnijim obrazloženjima.

36 HR-DAGS-5, NOK Gospić, Opći spisi, 1947., kut. 15. Pešić je rođen 1920. u mjestu Maskare u Srbiji, a kao fotograf je sedam godina radio u mjestu Varvarin. Poslije rata se za stalno nastanio u Gospiću i radio do svoje smrti, a među Gospićanima je bio poznat nadimkom „Pešo“. Prema kazivanju lokalnog novinara Marka Čuljata, Pešo je u svojim poznim godinama imao kod sebe Vernonovu vrijednu kameru iz tridesetih godina prošlog stoljeća, marke „Linhof“, ali je njena sudbina nepoznata.

1. Oznaka **F. Verson Dalmacia** izvedena tiskom na prednjoj strani kartonke iz vremena djelovanja Franje Versona na Hvaru, na prijelazu 1880/90-ih.
2. Slično kao i u slučaju ranije, samo uz izmjenu teksta u **F. Verson fotograf Gospić** upotrebljavana na kartonkama izrađenima nakon dolaska u Gospić.
3. Štambilj elipsastog oblika, u crvenoj boji s tekстом **Foto atelier VERSON Gospić Lika** predstavlja najčešće i najdulje vrijeme korišten oblik označavanja na poledini tijekom 1920-ih i prve polovine 1930-ih, u razdoblju kada je posao s oca prešao na sinove.
4. Navedeni štambilj s tekстом **Foto „Verson“ Gospić** dosad je pronađen na vrlo malom broju fotografija, iz čega se može zaključiti da je kratko bio u upotrebi.
5. Ovakav oblik štambilja **FOTO VERSON GOSPIĆ BR.** _____ koristio se učestalo 1930-ih godina, a na crticu se rukom dopisivao evidencijski broj kojim se stvarala mogućnost bržeg pretraživanja baze za potrebe izrade duplikata.
6. Ovo je jedini zabilježeni primjer prostoručnog obilježavanja korišten na prednjoj strani fotografije/razglednice s motivom „Hrvatska omladina – Senjske žrtve“.
7. Štambilj horizontalnog, izduženog pravokutnog oblika s tekстом **Foto-atelier – VERSON –** koristili su obilježavajući fotografije koje su služile kao razglednice.
8. Ovo je „naprednija“ inačica prethodnog slučaja, ali gdje je pozadina fotografije već u tisku izrađena kao poledina razglednice i pripremljena za rukopis i adresiranje tj. slanje poštom.
9. Nastao iz postojećeg štambilja pod rednim br. 5. na koji je nadodano ...**SENJ**, a korišten za vrijeme Đukinog kratkotrajnog poslovanja u Primorju oko 1938.
10. Štambilj **ANTIĆ VERSON urar i fotograf KORENICA**, kojeg je koristio Antun za vrijeme koreničkog poslovanja od 1937. do 1941.
11. Suhi žig **VERSON GOSPIĆ LIKA** iz vremena Drugog svjetskog rata, reljefni oblik utiskivan s prednje strane.
12. Suhi žig s identičnog teksta kao i u prethodnom slučaju, također korišten za vrijeme rata, ali utiskivan sa stražnje strane.

Slika 7. Versonove signature, štambilji i žigovi kroz vrijeme (preuzeto s poledina fotografija u vlasništvu autora i privatnom vlasništvu)

Zaključak

Nedugo nakon djelovanja prvih fotografa na području Like, sredinom 1880-ih godina u Gospiću se pojavljuje došljak, talijanskog podrijetla Francisco (Franjo) Verson i bračnom vezom stvara kontakt s ličkom sredinom. Po izučenom zvanju bio je urar, a u naravi se bavio moreplovstvom što ga je na nekoliko godina udaljilo od kuće i obitelji, ali s druge strane upoznalo sa svijetom fotografije. Nakon kratkotrajnog boravka na Hvaru i pokretanja svojeg prvog fotoateljera, oko 1893. godine za stalno se naseljava u Gospiću gdje će on, a kasnije i njegovi potomci kroz više od pola stoljeća neprekidnog rada, biti praktički jedini fotografi sa stalnom gospićkom adresom. Sačuvani fotografski materijali prikazuju raznorazne javne društvene događaje poput zborova, sletova, manifestacija, izložbi, političkih skupova, posjeta visokih dužnosnika, ali i osobne portrete, bilo one pojedinačne ili grupne, građanska društva, plesne grupe, glazbene sastave i dr. Versonove fotografije su u svakoj privatnoj prilici nastojale bilježiti vesele trenutke kućnih zabava, proslava, izleta, vjenčanja, prvih pričesti, ali ponekad su bile svjedokom i tužnih ispraćaja članova obitelji i sugrađana. U širokom opusu pronašla se i poneka koja prikazuje ljetna kupanja na Novčici, ali i one na kojima prevladava bjelina velikih ličkih snjegova. Analizom pronađenih Versonovih fotografija uočava se da su se u podjednakoj mjeri bavili portretnom fotografijom, kako pojedinačnom tako i skupnom, te s druge strane dokumentarnom dok je umjetnička zastupljena u manjem opsegu. U svojem poslu bili su izrazito angažirani i neumorni te je uz nedavno pronađenu fotografsku građu Rubčića i Salaja, ostavština Versonovih od neprocjenjive važnosti za upotpunjavanje brojnih spoznaja iz gospićke prošlosti.

Na kraju, srdačno se zahvaljujem djelatnicima navedenih ustanova na ustupljenoj građi, brojnim sugovornicima, a posebno svim članovima obitelji Verson i Verzon diljem svijeta, koji su fotografijama, obiteljskim predmetima, sjećanjima i usmenim kazivanjem dali nemjerljiv doprinos ovome radu.

Izvori

- Gospićko-senjska biskupija – Status duša (lat. *status animarum*) Gospić II. 1910.
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKR župe Gospić 1878. – 1942. – parica
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKV župe Gospić 1878. – 1942. – parica
- HR-DAGS-5, NOK GOSPIĆ, OPĆI SPISI, 1947., kut. 15.
- HR-DAGS 221 – Vojni sud Komande ličkog područja. Spisak zatvorenika – god. 1945.
- HR-DAST-719. Zbirka matičnih knjiga. MKR Stari Grad (1888. – 1897.)
- Hrvatski školski muzej (zbirka fotografija Ivana Rubčića)
- Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, fond: Fototeka i dijateka.
- Ministarstvo kulture i medija (Zbirka fotografske dokumentacije)
- Muzej Like Gospić (Zbirka fotografija)

Literatura

- *Almanacco guida scematica di Trieste* 1857., 1863., 1867., 1868., 1870.
- BILOPAVLOVIĆ, TITO. 1981. *Sudbina u ruci*. Mladost, Zagreb.
- DEROSI, JULIJE. 2003. Pogledi Dragutina Antuna Parčića na hrvatski jezik i pravopis. *Jezik*, vol. 50., br. 2., 42–47.
- DOŠEN, ANTONIA. 2019. Vizualno čitanje Gospića i Like u ilustriranom tjedniku Svijet (1926. – 1936.). *MemorabiLika*, Gospić, god. 2., br. 1., 59–82.
- GRBELJA, JOSIP. 2002. Velebitska sudbina pričuvnog pukovnika NDH... *Senjski zbornik* 29, Senj, 209–240.
- GRUJIĆ, RADOSLAV M. 1917. *Plemenski rječnik ličko-krbavske županije*. JAZU, Zagreb.
- GRŽINA, HRVOJE. 2018. Nenadkriljeni zagrebački fotograf – prilozi o životu i radu Ivana Standla. *Arhivski vjesnik* 61, 103–125.
- *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*. 1895. – 1911. Gospić.
- KRAPEK, Hinko. HRVATSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON (mrežno izdanje). Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025.
- JAKELFALUSSY, JOSIP. 1892. *Adresovnik ugarskih obrtnikah i trgovacah*. Budimpešta.
- JURJEVIĆ, DAVID JOSIP. 1934. Športski život Ličana. // *Lički kalendar 1934*. Zagreb.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, MIRA. 2002. Senjska trgovačko-obrtnička komora 1875. – 1924. I dio (1875. – 1890.). *Senjski zbornik* 28., 155–186.
- *Lička sloga: novine za gospodarstvo i prosvjetu*. 1934. – 1941. Zagreb.
- *Ličke novine: list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo*. 1920. – 1921. Gospić.
- *Lički glas: neodvisni hrvatski list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo*. 1925. – 1926. Gospić.

- *Lički glas: nedeljni list za narodnu prosvjetu, privredu i politiku*. 1935. Gospić.
- *Lički kalendar*. 1934. Zagreb.
- MAGDIĆ, MILE. 1877. *Topografija i poviest grada Senja*. Senj.
- NEKIĆ, DARKO. 2005. Senjske fotografije i fotografi kroz povijest. // *Ličko-senjski kalendar 2005*. / Mataija Ivica(ur.). Gospić, Tempera, 115–125.
- *Narodno jedinstvo: organ Demokratske stranke u Lici*. 1920. – 1925. Gospić.
- *Nuova guida topografica della citta e suburbio di Trieste*. 1865., 1879.
- *Photographic news*, vol. XXX, no. 1467, 15. listopada 1886.
- *Radiša: list za pouku i zabavu*. 1875. Senj.
- *Vila Velebita: List Like i velebitskog Primorja*. 1992. – . Zagreb.
- VUČINOVIĆ, KLEMENT; ČUPAK, MILAN. 1933. *Savez hrvatskih obrtnika, 1908–1933 – spomenspis povodom dvadesetpeto-godišnjice njegovog opstanka*. Zagreb.
- ZATEZALO, ĐURO. *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941–1945*. Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac, 1978.

Mrežni izvori

- <https://muzej-franje-schneidera.com/index.php/o-zbirci.html> (pristupljeno 15. 1. 2025.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/devcic-ivan> (pristupljeno 11. 12. 2024.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/krapek-hinko> (pristupljeno 12. 3. 2025.)
- <https://hbl.lzmk.hr/clanak/henneberg-josip> (pristupljeno 1. 3. 2025.)
- <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G99X-1HS8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6B47-Y134&action=view&cc=2040054&lang=en> (pristupljeno 20. 11. 2024.)
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=4&layout=s (pristupljeno 10. 10. 2017.)